SOCIOŠTYLISTIKA AKO SÚČASŤ INTERAKTÍVNEJ ŠTYLISTIKY – NÁVRATY A PERSPEKTÍVY

DANIELA SLANČOVÁ

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

SLANČOVÁ, Daniela: Sociostylistics as a part of interactive stylistics – getting back and perspectives. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2019, Vol. 70, No 3, pp. 607 – 625.

Abstract: The article deals with the concept of interactive stylistics and sociostylistics as one of its subdisciplines. The interactive stylistics is explained as a transdisciplinary field of knowledge. In a way, the article is also a reaction to the stylistic views of Ján Bosák from the 1990s. The concept of interactive stylistics is incorporated in the trends of the Slovak stylistics in the 21st century. The article explains the crucial terms: interaction, communication, style, stylistic/style quality, styleme, axiological competence, principles that conduct, coordinate and control the process of stylization. Style is defined as the mode of verbal interaction which in a specific communication act acquires the qualitative value. It has a processual character. Styleme is a cognitive-pragmatic unit of the stylistic/style quality defined by its content, the inner and outer form and function. The paper presents a division of the theoretical stylistics into its subdisciplines and their research fields. Sociostylistics is divided into macro- and microsociostylistics. The concepts of macrosocial and microsocial communication registers and stratification of Slovak language are explained as the key concepts, which, stylistically understood, are the main areas of interest of sociostylistics.

Key words: stylistics, interactive stylistics, sociostylistics, style, styleme, stylistic/style quality, axiological competence

ÚVOD

Základné tézy interaktívnej štylistiky ako lingvistickej transdisciplíny skúmajúcej variabilitu verbálnej interakcie boli predstavené pred viac ako päťástimi rokmi (Slančová, 2003). Dôvod, prečo sa k nim vraciam, spočíva predovšetkým v možnosti pripomenúť si niektoré štylisticky orientované myšlienky z bohatého lingvistického odkazu Jána Bosáka a poukázať na cestu, ktorú slovenská štylistika prešla od začiatku 90. rokov minulého storočia, keď sa k jej možnostiam J. Bosák pomerne intenzívne vyjadroval. Návrat je motivovaný aj tým, že samotný koncept interaktívnej štylistiky, ktorý sa začlenil do spomínaných vývinových procesov štylistického výskumu na Slovensku (porov. Mlacek, 2007), sa autorsky ďalej rozvíjal a prehľboval a sústreďoval sa okrem iného pomerne intenzívne aj na sociolingvistický a socioštylistický aspekt verbálnej interakcie, ktorý stál v centre pozornosti J. Bosáka.

Vo viacerých prácach publikovaných v 90. rokoch minulého storočia (Bosák, 1990, 1991, 1995) sa J. Bosák netajil „optimistickou skepsou“ (1991, s. 75) k možnostiam, ktoré pri adekvátnom opise fungovania jazyka predstavovali metodologické postupy vtedajšej štylistiky a niektoré zo základných pojmov, s ktorými štylistika pracovala. Skepticky sa vyjadruje k pojmu funkčný štýl, ktorý „nestačí obsiahnuť svoju predestinovanú komunikačnú doménu“ (1991, s. 75 – 76; 1995, s. 24 – 25), čo sa týka tak odborného, ako aj publicistického, hovorového a umeleckého štýlu, na ktoré explicitne poukazuje. Rovnako štýléma je podľa neho „... len kvázisystémová jednotka, pretože sa vyznačuje subjektívnosťou, intuitívnosťou, jedinečnosťou a podobne a nespĺňa základné kritériá (formálno-obsahová konzistentnosť a realizácia) pre vymedzovanie jednotiek v hierarchickom stratifikačnom modeli jazykovej stavby“ (1991, s. 71). Celkovo sa s rezervou vyjadruje o možnostiach štylistiky (1991, s. 69): „Keby sa štylistika dôsledne držala svojich deklarovaných zásad bádania, musela by byť ‚supervedou‘, spájajúcou pri skúmaní používania jazyka opis jazykových zákonitostí jazykového systému (všetkých jeho rovín) s analýzou a opisom mimojazykových činiteľov a podmienok komunikačného procesu.“ K takýmto a podobným vyjadreniam ho viedlo presvedčenie o potrebe zmeniť výskumnú paradigmu smerom k sociologizácii, psychologizácii a pragmatizácii štylistických bádání. Podstatu štýlu vidí v integrite komunikátu a navrhuje zmenu optiky v prospech komunikačného nazerania na text, v zameraní štylistiky na „aktuálne podmienky, za ktorých sa má dosiahnuť komunikačný cieľ“.¹ Doterajšie úsilie opísať jazykové prostriedky funkčných štýlov prenecháva sociolingvistike, keďže „štýlová diferenciacia je prejavom sociálne podmienenej diferenciacie“ (1991, s. 75). Je potrebné postulovať a opísať prostriedky viazané na diferencované komunikačné sféry, pretože: „Rôznorodosť textov (komunikátov) a v nich používaných postupov vo všetkých doteraz vymedzených štýloch indikuje, že by bolo neprotirečivejšie a primeranejšie zhromaždiť (...) charakteristické prvky jednotlivých typov komunikátov a pokúsiť sa o ich vymedzenie ako osobitných podjazykov (subjazykov)“ (1995, s. 25).

Ďalší vývin štylistického uvažovania v slovenskej lingvistike dal v mnohom J. Bosákovi za pravdu, keďže slovenská štylistika sa v niektorých prípadoch viac, v iných menej pohybovala a pohybuje práve tým smerom, ktorý J. Bosák naznačoval. Pragmaštylistické zameranie je výrazne prítomné už v učebnici Dany Slančovej *Praktická štylistika (štylistická príručka)* – 1994, 1996. V r. 2004 vychádza *Štylistika slovenčiny* Jána Findru,² ktorá podáva autorskú explanačnú komplexnej štylistickej problematiky výrazne nadväzujúc na tradície českej a slovenskej funkčnej

¹ Tieto názory boli v súlade s trendom lingvistiky 70. – 80. rokov, keď „v postformalistických teóriách sa text nechápe ako autonómny objekt, ale ako diskurz, t. j. ako kontextualizovaná sociokognitívna interakcia, v ktorej význam nie je jednosmerný, ale je skôr záležitosťou vyjednávania medzi autorom a prijímateľom“ (Verdonk, 2005, s. 201).

² Druhé, prepracované a rozšírené vydanie vyšlo v r. 2013 pod názvom *Štylistika súčasnej slovenčiny*.

štylistiky, no zároveň, ako to v recenzii konštatoval Jozef Mlacek (2004, s. 307), znamená „podnetné (hoci niekedy skôr nepriame, implicitne formulované) vykročenie do ďalšieho, nového štylistického diskurzu“. Jozef Pavlovič v učebnici *Prednášky zo štylistiky slovenčiny* (2011) sa explicitne hlási k odkazu Františka Mika a jeho štylistickej koncepcie a k interdisciplinárnemu základu štylistických výkladov. Na druhej strane, Miloš Horváth sa v časti svojich výkladov v učebnici *Štylistika súčasného slovenského jazyka* (2016) hlási k odkazu paradigmatickej štylistiky a modelových štruktúr textu J. Findru, no zároveň rozvíja aj vlastnú koncepciu pragmaticky a kognitívno-psychologicky zameranej štylistiky. František Ruščák (2012, s. 180) navrhuje uvažovať o kooperácii troch základných a zároveň východiskových aspektov (kognitívnom, integratívno-kooperatívnom a axiologickom) „teoreticko-metodologicky komplexnejšie a interaktívne orientovanej štylistiky“, pre ktorú navrhuje pracovný termín kognitívna štylistika. Iné chápanie kognitívnej štylistiky ako súčasti kognitívnej lingvistiky predstavujú Oľga Orgoňová a Alena Bohunická (2013).³ Tieto autorky predstavujú aj koncept interaktívnej/interakčnej štylistiky, ktorú chápú ako v podstate jedinú originálnu alternatívu doterajších štrukturalisticky orientovaných štylistických koncepcií (Orgoňová, 2019).⁴ Kľúčovým pojmom tejto koncepcie je podľa ich slov interakcia a súčasnú interakčnú štylistiku chápú „už nie ako učenie o spôsobe tvorby adekvátnych textov (ako je to v selekčnej štrukturalistickej štylistike jazyka Jozefa Mistrika a iných), ale najmä ako učenie o verbálno-neverbálnom počínaní ľudí v (dialogickej) interakcii tvorcov i adresátov textov, na

³ Existuje ešte ďalšie chápanie kognitívnej štylistiky, ktorá sa rozvíja v prieniku lingvistiky, literárnej vedy a kognitívnych vied. Sústreďuje sa na prostriedky, ktoré sa vo verbálnej interakcii (predovšetkým v súvislosti s literárnym textom, ale napr. aj textom reklamy) používajú na prenos, úpravu alebo prelínanie mentálnych konštruktov. O niečo viac sa sústreďuje na interpretačné procesy, ktoré sú aktívne predovšetkým pri procese čítania a počúvania textu (v čom nadväzuje na postupy kognitívnej poetiky): „Cognitive poetics combines the detailed analysis of linguistic choices and patterns in texts with the systematic consideration of the mental processes and representations that are involved in the process of interpretation.“ = „Kognitívna poetika kombinuje detailnú analýzu jazykových preferencií a schém v texte a systematické uvažovanie o mentálnych procesoch a reprezentáciách obsiahnutých v procese interpretácie.“ (Freeman, 2014, s. 313 – prekl. D. S.). Kognitívna štylistika sa usiluje odpovedať na otázku Čo sa deje v ľudskej mysli pri vnímaní textu? (porov. napr. Semino – Culperer, 2002; Freeman, 2014).

⁴ „In the works of its 20th century representatives (Pauliny, Mistrik, Miko, Findra), Slovak stylistics was building on the reliable basis of the Prague School of Linguistics, and it joined the stream of structuralistically oriented works. The idea of everyday character in natural interaction in stylistic investigations found its place in Slovak linguistics in the work of the authors Orgoňová & Bohunická *Interakčná štylistika* (2018) that, several years earlier, was preceded by the authors' partial studies on the given theme.“ = „Slovenská štylistika v prácach svojich predstaviteľov v 20. storočí (Pauliny, Mistrik, Miko, Findra) spočívala na spoľahlivom základe pražskej lingvistickej školy a začlenila sa do prúdu štrukturalisticky orientovaných prác. Myšlienka začleniť do štylistického výskumu každodennosť prirodzenej interakcie našla svoje miesto v práci *Interakčná štylistika* (2018) autoriek Orgoňová a Bohunická, ktorej v časovom rozsahu niekoľkých rokov predchádzali čiastkové štúdie autoriek na danú tému.“ (Orgoňová, 2019 – prekl. D. S.).

verejnosti i v súkromí naprieč rôznymi sférami života“ (Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 8).⁵

Hoci sa v týchto úvodných poznámkach venujeme hlavne prácam slovenskej štylistiky, ktorá istým spôsobom vedome či nevedome reaguje aj na myšlienky J. Bosáka, je potrebné zmieniť sa aj o českej štylistike a v tejto súvislosti hlavne o kolektívnej monografii Jany Hoffmannovej et al. *Štylistika mluvené a psané češtiny* (2016), ktorá si kladie za cieľ „zachytiť aktuální proměny stylu mluvených a psaných projevů v hlavních komunikačních sférách...“ (Hoffmannová, 2016, s. 9). Metodologické postupy autorov, ktorí v súbore štýlotvorných faktorov používaných pri analýze akcentujú dichotómiu hovorenosti a písanosti, prítomnej aj v názve monografie, ktorá sa tu poníma ako „velmi komplexní a mnohotvární diferenciace prostupující celou oblastí lidské verbální komunikace“ (ibid., s. 20), akoby odpovedali aj na potrebu „čoraz naliehavejšie“ riešiť „rozporupnosť vzťahu hovoreného jazyka a písaného jazyka (hovorenej a písanej podoby, realizácie, formy atď.)“, na ktorú poukazoval J. Bosák (1991, s. 71).

Ako sme naznačili vyššie, v nasledujúcej časti predstavíme základné tézy a pojmy interaktívnej štylistiky, a to preto, aby sme na takomto základe mohli presnejšie vyčleniť jednu z jej súčastí – socioštylistiku. Základné myšlienky ostávajú, pochopiteľne, rovnaké. Viaceré tézy už boli publikované na inom mieste a v inom kontexte, niektoré sú doplnené a rozpracované, ale v takejto komplexnej podobe sa uvádzajú po prvýkrát.

⁵ Autorky necítia potrebu vyrovnáť sa s termínom interaktívna štylistika, ktorý v slovenskom lingvistickom priestore, ako sme to naznačili vyššie, existuje od začiatku 21. storočia (po prvýkrát Slančová, 2003), a len marginálne s konceptom interaktívnej štylistiky, ktorý sa intenzívne rozvíja a rozvíja na pôde prešovskej lingvistickej slovistiky vyše dvadsať rokov (porov. Slančová, 2014; v posledných rokoch túto koncepciu v úzkom prepojení na výrazovú koncepciu štýlu originálnym spôsobom rozpracúva napr. Jana Klingová, hlavne 2018a, b, 2019). V nepresných odkazoch [nepresne sa odkazuje na zdroj ako „Predmet interaktívnej štylistiky“ (Slančová, 2003) – Orgoňová, 2017, s. 121, hoci štúdia s takýmto názvom nikdy nebola publikovaná; predmet štylistiky podľa Slančovej sa cituje ako veda „o variabilite verbálnej interakcie v reči“ – Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 19, hoci takáto tautologická definícia rovnako nikdy nikde publikovaná nebola] akceptujú inderdisciplinárnosť prístupu [v citovanej štúdii Slančová, 2003, explicitne vyjadrené chápanie štylistiky ako medzidisciplíny, transdisciplíny je interpretované ako „na inderdisciplinárne otvorenú štylistiku začína nabádať“ (Orgoňová, 2017, s. 121)] a pripúšťajú ho ako jeden zo stimulov vlastného uvažovania (Orgoňová, 2017, s. 121), aby ho vzápätí začlenili do „štylistického panoptika“ (Orgoňová – Bohunická, 2018, s. 19) a následne v citovanej prehľadovej štúdii (Orgoňová, 2019) v zmysle interaktívne chápanej štylistiky úplne ignorovali. Samozrejme, autor/autori majú právo vyrovnávať sa s tými teóriami, ktoré pre svoju koncepciu pokladajú za relevantné, a tak, ako pokladajú za vhodné, no v prípade používania identického termínu interaktívna štylistika (Bohunická, 2017; Orgoňová, 2017), ktorý sa len neskôr zmenil na podobne znejúci termín interakčná štylistika (Orgoňová, 2018; Bohunická, 2018; Orgoňová – Bohunická, 2018 – tam na s. 8 aj motivácia zmeny termínu) s použitím identického východiskového konceptu by sa presnejšie vymedzenie vzájomného vzťahu medzi koncepciami možno aj dalo očakávať.

1. PREDMET INTERAKTÍVNEJ ŠTYLISTIKY

1.1 Základné pojmy interaktívnej štylistiky

Je pochopiteľné, že chápanie pojmu štýl, jedného z univerzálnych pojmov existujúcich v dejinách kultúrneho myslenia vrátane jeho uplatnenia v jazyku od antických čias, prešlo za tisícročia svojej existencie viacerými modifikáciami – najmenej jedna z nich však pretrváva. Je to chápanie štýlu ako spôsobu, druhu prejavu (genus dicendi). Aj v interaktívnej štylistike zachovávame chápanie štýlu (pri dorozumievaní sa jazykom) ako spôsobu, pričom sa výraznejšie vraciame aj k chápaniu štýlu ako prejavu individua. Uvažujeme o štýle ako o individualizovanom spôsobe verbálnej interakcie, ktorý v konkrétnom komunikačnom akte nadobúda kvalitatívnu platnosť. Verbálna interakcia je súčasťou sociálnej interakcie a je vnútorne spojená s verbálnou komunikáciou. Podľa Jaromíra Janouška (1988) sa interakčný proces chápe jednak ako vzájomné stimulovanie, jednak ako vzájomné ovplyvňovanie ľudí a komunikácia ako odovzdávanie informácií a významov v sociálnom správaní a sociálnych vzťahoch ľudí. Komunikácia a interakcia sú vnútorne späté, pričom toto vnútorné spojenie je dané samotnou podstatou zúčastnených subjektov a ich činností. Podľa nášho chápania je verbálna interakcia vzájomným pôsobením ľudí prostredníctvom jazyka. Základnou jednotkou verbálnej interakcie je komunikačný akt; základnou jednotkou verbálnej komunikácie je text.⁶ Kvalitu chápeme v zmysle sémantizácie tohto pomenovania v *Slovníku cudzích slov* (2005, s. 532) ako „podstatnú určenosť predmetu, vzhľadom na ktorú je daným predmetom a nie iným predmetom, súhrn vlastností, ktorými sa vec ako celok odlišuje od iného (celku)“, resp. v *Slovníku súčasného slovenského jazyka. H – L* (2011, s. 869) ako „súhrn vlastností, ktoré vyhovujú materiálnym alebo duchovným potrebám (napr. spoľahlivosť, dlhodobosť, ekonomickosť) a ktorými sa jeden predmet alebo jav líši od iných; syn. akosť“. Jedným z ústredných konceptov interaktívnej štylistiky sa tak stáva štylistická/štýlová⁷ kvalita textu. Je to komplexná kvalita; vzniká a funguje v komunikačnom akte, jej podstata je procesuálna. Procesuálnosť sa prejavuje v dvoch podobách: ako produk-

⁶ Napríklad v zmysle, ako ho vydeľujú Juraj Dolník a Eugénia Bajžíková (1988, s. 10): „Text je relatívne uzavretý komunikačný celok, ktorý na základe obsahovej a ilokučnej štruktúry plní propozičnú a pragmatickú funkciu“.

⁷ Adjektívum štýlový (odvodené od motivantu štýl) používame vo význame „týkajúci sa štýlu“; adjektívum štylistický (odvodené od motivantu štylistika) zasa používame vo význame „týkajúci sa variability fungovania komplexu prostriedkov vo verbálnej interakcii“. Adjektívum štýlový používame vtedy, keď chceme zdôrazniť vzťah k štýlu ako aspektu textového celku: proces tvorby a recepcie štýlu je potom štýlotvorným procesom. Adjektívum štylistický zasa používame vtedy, keď máme na mysli jednotlivé súčasti textu, a to na rozličnej úrovni – od výpovedi ako základných textových jednotiek až k segmentálnym zvukovým prostriedkom: proces tvorby a recepcie štylistickej kvality textu je štylizáčnym procesom. Z jednotlivých štylistických kvalít realizujúcich sa v texte vzniká štýlová textová kvalita. Tieto dva procesy nemožno pri tvorbe a recepcii textu od seba oddeliť; text je nositeľom tak štylistických, ako aj štýlových kvalít.

tívna, ktorá sa realizuje v procese tvorby textu a jej výsledkom je text, a receptívno-interpretácia, ktorá sa realizuje v procese vnímania a interpretácie textu a ktorá z textu vychádza. Štylistická/štylová kvalita je teda kvalitou existujúcou v priesečníku produktívneho a interpretačného procesu. Realizuje sa aktivizáciou štýlém.

V koncepcii interaktívnej štylistiky pokladáme štýlém za kognitívno-pragmatickú jednotku štylistickej a štylovej kvality. Ide o vnútorné štruktúrovanú jednotku, vymedzenú obsahom, formou (vnútornou a vonkajšou) a funkciou. Obsahovú zložku štýlém tvorí kategoriálna kvalita, teda individuálne a/alebo socializovane konvencionalizované zovšeobecnené vedomie čiastkovej alebo komplexnej kvality rozličného typu (napr. dynamickosť, statickosť, ekonomickosť, expresívnosť, emocionálnosť, pojmovosť, terminologickosť, humornosť a pod.). Forma štýlém je vnútorná a vonkajšia. Vnútornú formu štýlém tvorí vedomie asociatívne usporiadaných konceptuálnych, jazykových a neязыkových prostriedkov vhodných na realizáciu príslušnej kategoriálnej kvality. Vonkajšiu formu štýlém tvoria konkrétne tematické, jazykové a parajazykové prostriedky, ktorými sa príslušná kategoriálna kvalita realizuje v konkrétnom komunikačnom akte. Funkciou štýlém je vyvolať štylistický účinok.⁸ Štýlém sa aktivizujú na základe axiologickej kompetencie tvorcu a príjemcu textu. Podľa Juraja Dolníka (1999a, s. 6) je axiologická kompetencia „schopnosť konajúceho uplatňovať axiologický koncept, t. j. schopnosť axiologicky štruktúrovať priestor medzi subjektom a objektom a zvoliť si zodpovedajúcu alternatívu konania“. Dôležitou súčasťou axiologického konceptu je „predstava vzťahujúca sa na zónu normy na hodnotiacej škále“, pričom „voľba zóny normy na tejto škále je motivovaná predstavou ,taký, aký má byť““ (ibid.). Z iného uhla pohľadu tvoria štýlém spolu s normami obsah axiologického subsystému verbálneho správania.⁹

⁸ Domnievam sa, že v takomto chápaní štýlém možno nájsť ozveny výrazovej koncepcie štýlu Františka Mika (napr. 1978 a mnohé ďalšie práce), keď obsah štýlém má konceptuálne veľmi blízko k podstate výrazových kategórií a vnútorná a vonkajšia forma štýlém k ich indikátorom, resp. štruktúrnym indikátorom (porov. aj Plesník et al., 2008, 2011). Viac o chápaní štýlém aj v historickom kontexte pozri Slančová, 2010.

⁹ Pri chápaní axiologického subsystému verbálneho správania odkazujeme na Jána Horeckého a jeho psycholingvistický koncept jazyka ako systému verbálneho správania, ktorým vysvetľuje podstatu verbálnej komunikácie. Interiorizovaný systém verbálneho správania je obsahom jazykového vedomia. Má tri základné podsystémy: konceptuálny, jazykový a interakčný (Horecký, 1985). Axiologický, teda hodnotový a hodnotiaci subsystém v zložitom systéme verbálneho správania funguje ako riadiaci podsystém (Horecký, 2001a). Obsahom axiologického subsystému je súbor kategoriálnych kritérií, na základe ktorých hodnotíme prvky jednotlivých subsystémov a na základe ktorých pripisujeme „použitým prvkom, resp. výsledkom komunikačnej činnosti isté hodnoty“ (Horecký, 2001a, s. 112). Z hľadiska vymedzovania interaktívnej štylistiky je dôležité pripomenúť, že podľa J. Horeckého (1985, s. 107) „... ani systém verbálneho správania v celej svojej zložitosti nie je izolovaný, uzavretý sám do seba. Spoločne s ním jestvuje a funguje systém extralingvistických a paralingvistických prostriedkov. Všetky spája jednak spoločné fungovanie pri komunikácii, jednak hlboká zakotvenosť v historickom vývine i v súčasnom stave kultúrnej situácie daného komunikačného a jazykového spoločenstva“.

Štylizračný a štylotvorný proces na axiologickej báze si predstavujeme tak, že na základe istých hodnotiacich štandardov tvorca textu dáva alebo nedáva prednosť istej entite pred inými, evaluatívne (hodnotiaco) homogénnymi entitami, čiže reálne alebo potenciálne volí istú entitu príslušnej triedy. Voľba istého komunikačného prostriedku je predpokladom výberu, ktorý je jedným z nevyhnutných predpokladov vzniku štylistickej a štýlovej kvality. Proces aktivizácie štýlém je možné chápať ako reakciu na konkrétnu komunikačnú situáciu¹⁰, ktorá pôsobí ako podnet na aktivizovanie vedomia príslušnej kvality, čím sa následne aktivizuje sieť vzťahov, ktoré vedú k jej konkrétnej realizácii. Kľúčovou fázou mentálnej činnosti autora v komunikácii je stanovenie optimálneho vzťahu medzi tým, čo z psychického obrazu daného výseku skutočnosti bude stvárnené a ako sa to vykoná (porov. Nebeská, 1992). Štylizračný proces sa začína interakčnou hodnotiacou reakciou na vonkajší (komunikačná situácia) alebo vnútorný (psychické rozpoloženie autora textu ako jej súčasť) podnet, t. j. aktivizáciou kategoriálnych hodnotiacich reťazcov (obsahu štýlém). Procesuálnou zložkou tejto aktivizácie je výber, selekcia. Selekcia je spojená s jedným zo základných pojmov teórie hodnôt, a to s preferenciou (porov. Horecký, 2001b) – proces výberu, selekcie je procesom dávania prednosti, preferencie prostriedkom vnútornej formy štýlém. Pri recepcii textu sa použité tematické, jazykové a parajazykové prostriedky vnímajú aj ako nositeľa štýlovej a štylistickej kvality, vytvárajúce štylistický účinok. Ich interpretáciou sa aktivizuje obsahová zložka štýlém u prijímateľa. Pravda, ani pri štylistickej receptívnej interpretácii nie je recepcia zrkadlovým obrazom produkcie, pretože v komunikačnom akte fungujú aspoň dvaja účastníci s vlastným jazykovým vedomím. Neuvedomenie si štylistickej kvality (resp. miery jej realizácie), ktorú do textu vložil autor prejavu, resp. uvedomenie si nezamýšľanej štylistickej kvality (resp. miery jej realizácie) či posun v interpretácii štylistickej kvality (resp. miery jej realizácie) sú potenciálnymi zdrojmi interakčného šumu.

Základom nášho chápania štýlém je predstava intencionálnosti, zámernosti verbálnej komunikácie. Jazyk sa v komunikácii a interakcii používa intencionálne, zámerne, tak, aby spĺňal rozličné komunikačné potreby. V rámci realizácie komunikačných zámerov a dosahovania komunikačných cieľov sa text tvorí tak, aby obsahoval také kvality, ktorými sa dá komunikačný zámer dosiahnuť. V tomto zmysle má dôležitú úlohu aj štýl, ktorý je súčasťou semiózy a aj sám nadobúda semiotickú platnosť.¹¹ Komunikanti teda majú predstavu, ako možno danú kvalitu vo verbálnej ko-

¹⁰ Komunikačnú situáciu chápeme podľa Jana Kořenského et al. Je to „Jedinečná konfigurace komunikačně relevantních faktorů, jako jsou počet účastníků komunikační události, jejich sociální a komunikační charakteristiky a vzájemné vztahy, typ kontaktu, časové zařazení komunikační události a charakteristiky jejího průběhu, popř. další složky společenské situace.“ (Kořenský et al., 2013, s. 7).

¹¹ Podľa Karla Hausenblasa (v interpretácii Aleny Macurovej, 1993) štýl vystupuje ako „označujúce“ vzhľadom na zmysel komunikátu; zmysel je v tejto interpretácii chápaný ako „označované“. Zmysel je komunikačná kategória, ktorá vyrastá zo vzťahu medzi autorom textu a jeho príjemcom. Zmysel je situačne a/alebo kontextovo podmienený význam komunikátu a „... je zámerom autorovým, aby byl text

munikácii realizovať. Tieto predstavy sa nadobúdajú v celoživotnom procese jazykovej socializácie a v konkrétnych komunikačných situáciách sa nadobudnuté znalosti a zručnosti aktivizujú. Pri ich pôsobení sa uplatňujú isté princípy, vnútorné mechanizmy, ktoré riadia, koordinujú a usmerňujú štylizračný proces.¹²

Princípy zámerne alebo intuitívne, vedome alebo nevedome, zautomatizovane riadiace štýlotvorný proces vyplývajú podľa nás zo základného kognitívno-pragmatického postoja k verbálnej interakcii. Môžeme medzi ne začleniť dva základné interakčné princípy: princíp relevancie a efektivity komunikačného procesu a princíp analogického správania. Pri prvom z nich vychádzame z niektorých postulátov teórie relevancie (porov. Clark, 2014; Hirschová, 2017), hlavne z predpokladu, že autor sa usiluje štylizovať svoj rečový prejav tak, aby bol relevantný, t. j. aby sa vzťahoval na danú komunikačnú situáciu a aby prispieval k výmene informácií.¹³ Súčasťou relevantnej komunikácie je dosiahnuť zamýšľaný komunikačný (a v našom prípade aj štylistický) efekt. Ten možno dosahovať rozličným spôsobom, napríklad rešpektovaním komplexu princípov a zásad efektívnej komunikácie, vyplývajúcich tak z interpersonálnych komunikačných vzťahov (napr. kooperačný princíp, zdvorilosťný princíp, princíp irónie), ako aj zo zákonitostí textovej výstavby (o tom porov. Slančová, 1994, 1996). Princíp analogického správania je založený na takom spôsobe správania, ktoré prebieha podľa vzoru iného správania (Dolník, 1999b, s. 58). Analogické správanie sa v štylizračnom a štýlotvornom procese prejavuje opakovaním a napodobňovaním spôsobu využitia niektorých verbálnych a neverbálnych prostriedkov a postupov z rečovej činnosti iných ľudí, ale aj seba samého. Analogické správanie je úzko spojené s vedomím noriem, chápaných ako súbor pravidiel, zásad, princípov uplatňovaných pri nejakej činnosti, ktoré sa stávajú jedným z určujúcich faktorov

prijemcom interpretován v jistém smyslu; text dává svou strukturou podklad k interpretaci smyslu“ (Hausenblas, 1988, s. 17; citované podľa Macurová, ibid., s. 283).

¹² M. Horváth ako „vnútorné mechanizmy“ definuje konštitutívne princípy štylistiky. Podľa neho princíp je abstraktný konštrukt, ktorý nie je hmatateľný, ale jeho pôsobenie je preukázateľné, dá sa empiricky overiť. Uvažuje o princípe analógie a anomálie, konfigurácie, o pragmatických princípoch (princíp kooperativity) a ďalších potenciálne vyčleniteľných princípoch, ako sú princíp kontrastu, resp. senzitívnej intuitívnosti, emergencie, lineárnosti, iracionality (Horváth, 2016, s. 73 – 86).

¹³ V teórii relevancie sa postulujú dva základné princípy: kognitívny a komunikačný princíp relevancie (Wilson – Sperber, 2006). Kognitívny princíp relevancie predpokladá, že ľudská kognícia je orientovaná smerom k maximálnej relevancii. Evolučným vývinom nadobudnuté kognitívne systémy rozoznávajú potenciálne relevantné podnety a usilujú sa z nich odvodiť relevantné závery. Komunikačný princíp relevancie predpokladá, že každá výpoveď obsahuje informácie: a) ktoré sú dostatočne relevantné na to, aby bolo pre prijemcu efektívne venovať im pozornosť a spracovať ich (keby výpoveď obsahovala príliš málo pozitívnych kognitívnych efektov pre adresáta vo vzťahu k úsiliu, ktoré je potrebné vynaložiť pri jej spracovaní na to, aby sa tieto efekty dosiahli, neobťažoval by sa s jej spracovaním a hovoriaci by sa nemusel namáhať s jej realizáciou); b) ktoré sú kompatibilné so schopnosťami a preferenciami komunikantov – v opačnom prípade by si komunikant vybral na sprostredkovanie významu relevantnejšiu výpoveď, to znamená takú, ktorá si vyžaduje menej úsilia pri spracovaní a/alebo dosahuje pozitívnejší kognitívny efekt na strane adresáta, to znamená, že by štylizoval text iným spôsobom.

danej činnosti. Norma je svojou podstatou abstraktnou súčasťou vedomia človeka a má regulatívny a zároveň orientačný charakter (porov. Nebeská, 1996, s. 86). Konanie človeka na jednej strane reguluje, a teda do istej miery obmedzuje, na druhej strane ho orientuje, to znamená, že je jedným z pomocných činiteľov v adaptačných procesoch, ktoré formujú vzťah jednotlivca a sociálneho prostredia. Vo verbálnej interakcii sa uplatňuje vzájomne prepojený a súvisiaci komplex noriem; vyčleňujeme sociálne, komunikačné (ktoré sú súčasťou sociálnych noriem), registrové, žánrové (ktoré sú súčasťou komunikačných noriem) a jazykové normy.¹⁴ Norma ako súbor pravidiel v sebe obsahuje potenciú svojho narušania. Ako uvádza J. Dolník, „už z podstaty analogického usudzovania vyplýva, že pravidelnosť nemusí byť dôsledná“ (Dolník, 1999b, s. 60). Súbežne s princípom analógie sa teda uplatňuje aj princíp anomálie, ktorý „je charakterizovaný tendenciou po vyniknutí, originalite a jedinečnosti“ (Horváth, 2016, s. 77). Anomáliu chápeme ako uplatňovanie kreativity a inovácie v štylizáčnom a štýlotvornom procese, ako úsilie o ozvláštnenie, aktuálnu individualizáciu verbálnej interakcie.

Štylistická/štýlová kvalita je komplexnou kvalitou, ktorá v sebe kóduje rozličné typy informácií. Keďže uvažujeme o verbálnej interakcii, primárne informácie sú lingválne a paralingválne, teda základné javové informácie, ktoré informujú samy o sebe a zároveň sú nositeľmi ďalších typov informácií. Uvažujeme o nasledujúcich typoch informácií:

- pragmatická informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štýlémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako pragmaštylistická kvalita;
- textová informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štýlémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako textovoštylistická kvalita;
- psychologická informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štýlémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako psychoštylistická kvalita;
- sociálna informácia v konkrétnom texte vyjadrená lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štýlémy sa zo štylistického hľadiska chápe ako socioštylistická kvalita.

V tomto chápaní sa odráža predpoklad, že štýl má tak javový, ako aj konceptuálny rozmer (Verdonk, 2005); jazykové a parajazykové prostriedky sú nositeľmi ďalších naznačených významov. Štýl je tak úzko spojený so vzájomnou tvorivou súhrou medzi priamo vnímateľnou formou a priamo nevnímateľným obsahom. To zároveň implikuje, že pojem štýlu má výrazne humánný charakter, je úzko spojený s ľuďmi ako individualitami alebo skupinami, a teda spojený so špecifickým kontextom času, miesta a kultúry. Pojem štýlu tak obsahuje sociálne, kultúrne a ideologické implikácie (ibid.).

¹⁴ O normách vo verbálnej interakcii porov. aj Slančová, 2017a.

1.2 Subdisciplíny interaktívne chápanej štylistiky

Naznačeným základným typom informácií a čiastkovým typom štylistických kvalít realizujúcim sa v komplexnej štylistickej kvalite zodpovedá aj spôsob ich vedeckej reflexie. Štylistika je lingvistická disciplína, ktorá odpovedá na niekoľko základných otázok: (1) Ako variabilne sa ľudia dorozumievajú?; (2) Akými prostriedkami sa toto variabilné dorozumievanie realizuje? (3) Akú hodnotu toto variabilné dorozumievanie predstavuje? (4) Prečo je to tak? Štylistická reflexia verbálnej interakcie má tak deskriptívny (odpovede na otázky 1 a 2), evaluatívny (odpoveď na otázku 3) a explanačný (odpoveď na otázku 4) rozmer. Odpovede na dané otázky možno nachádzať v jednotlivých štylistických subdisciplínach: lingvoštylistike, paralingvoštylistike, pragmaštylistike, textovej štylistike, psychoštylistike a socioštylistike, ktoré spoločne vytvárajú teoretickú štylistiku, resp. teoretickú štylistiku konkrétneho jazyka. Stručne naznačíme predmet ich výskumu:

- lingvoštylistika reflektuje lingvoštylistické informácie. Skúma variabilitu vlastných jazykových prostriedkov/znakov v komunikačnom akte a ich štylistickú a štýlovú hodnotu. Na základe jednotlivých jazykových rovín uvažujeme potom o fonoštylistike, lexikálnej štylistike, morfoštylistike a syntaktickej štylistike;
- paralingvoštylistika reflektuje paralingvoštylistickú informáciu, ktorá je tvorená parajazykovými prostriedkami komunikácie založenými na vizuálnom (kinetickom, resp. grafickom) a zvukovom kóde, ktoré nie sú lingválne vo svojej podstate, ale bez ktorých by sa jazykový prejav nemohol uskutočniť;
- pragmaštylistika reflektuje pragmaštylistickú informáciu, ktorá sa realizuje ako dôsledok komunikačnej ilokúcie a perlokúcie. Skúma teda štylistický výsledok variability cieľov, zámerov, funkcií komunikačného aktu, komunikačných postojov a stratégií, ako aj účinkov komunikácie;
- psychoštylistika reflektuje psychoštylistickú informáciu. Skúma, ako sa v štylistickej kvalite textu odráža psychická identita, resp. autoprezentácia tvorca textu, a ako sa pri tvorbe a percepcii textu odrážajú mentálne procesy tvorca a percipienta textu;
- textová štylistika reflektuje textovoštylistickú informáciu. Skúma, ako sa v texte realizujú obsahové koncepty, spôsoby expanzie témy, procesy textovej koherencie a kohézie, ako aj problematiku žánrov a intertextových vzťahov;
- socioštylistika reflektuje socioštylistickú informáciu (bližšie sa jej venujeme v nasledujúcej časti).

Okrem tohto základného konceptu teoretickej štylistiky a jej subdisciplín možno v rámci štylistiky vymedziť na inej úrovni ďalšie subdisciplíny:

- historická štylistika skúma historickú dynamiku štýlém;
- vývinová štylistika skúma osvojovanie štýlém v priebehu osvojovania jazy-

- ka; to, ako sa formuje schopnosť tvoriť a vnímať štylisticky a štýlovo diferencované texty; ako sa formuje individuálny personálny štýl;
- komparatívna štylistika skúma uplatnenie štýlém v porovnateľných textoch rozličných jazykov;
 - translačná štylistika skúma dynamiku štýlém v procese prekladu medzi východiskovým a cieľovým jazykom;
 - kritická štylistika sa zameriava na analýzu ideologicky podmieneného **štýlu textu**, pričom ideológia sa nechápe ako negatívny jav, ale hodnotí sa skôr ako textová kvalita odrážajúca historicky, politicky, geograficky podmienené sociálne vzťahy;¹⁵
 - praktická štylistika je štylistika zameraná na praktickú štylizáciu textu v rozličných komunikačných sférach; v užšom zmysle možno k praktickej štylistike zaradiť napr. aj tvorivé písanie, ktoré má dvojzložkový charakter: označuje jednak „formatívnu činnosť, pri ktorej pisateľ originálnym spôsobom podlieha procesu písania“, ako aj vedný odbor, „ktorý sa zaoberá teoretickými aspektmi tvorenia textu a vlastnou didaktikou“ (Fišer, 2001; citované podľa Klimovič, 2009);
 - aplikovaná štylistika je zameraná na praktické využitie štylistických poznatkov, napr. v súdnictve (forenzná štylistika), medicíne (medicínska štylistika);¹⁶ k aplikovanej štylistike radíme aj edukačnú štylistiku ako súčasť edukačnej lingvistiky;¹⁷
 - dejiny štylistiky.

Na záver tejto časti odpovedáme na otázku, prečo nazývame našu koncepciu štylistiky interaktívnou štylistikou. Je to preto, že všetky zložky, pojmy, koncepty, o ktorých sme doteraz uvažovali, sa chápu (na rozličných úrovniach) ako komplex a vo vzájomnej interakcii. Ústredný pojem – štylistická/štýlová kvalita je výrazom interakcie aktivizovaných štýlém, čo zároveň znamená, že interagujú jednotlivé typy štylistických informácií. Interagujú účastníci komunikačného aktu, lebo len v ich interakcii vznikajú a uvedomujú sa štylistické kvality textu. A napokon interagujú aj jednotlivé štylistické subdisciplíny, vytvárajúc tak komplexnú transdisciplinárne chápanú lingvistickú disciplínu – štylistiku.

2. PREDMET SOCIOŠTYLISTIKY

Na začiatku časti, v ktorej vymedzujeme predmet socioštylistiky, sa vrátíme k presvedčeniu J. Bosáka o dôležitosti sociolingvistiky pri skúmaní variantnosti

¹⁵ V slovenskej lingvistike sa termín kritická štylistika v naznačenom význame po prvýkrát komplexne uplatnil v práci Ferenčík – Bednárová Gibová (eds.), 2016.

¹⁶ Porov. Crystal, 2007, s. 320; o ďalších možných chápaniach štylistiky porov. napr. Burke, 2014.

¹⁷ K edukačnej lingvistike porov. Liptáková, 2017.

prostriedkov: „... štylistické výskumy sú primárne založené na skúmaní variantných prostriedkov, lenže zdroj tejto variantnosti neodkrýva štylistika, lež sociolingvistika“ (Bosák, 1991, s. 75). Toto tvrdenie možno prijať len čiastočne, a to vtedy, keď je variabilita verbálnej interakcie, resp. variabilita použitých výrazových prostriedkov podmienená sociálnymi determinantmi. Ide len o niektoré typy variantnosti, ktorých skúmanie zaradujeme do predmetu socioštylistiky. Ako sme už naznačili, predmetom socioštylistiky je socioštylistická informácia ako súčasť komplexnej informácie kódovanej v štylistickej/štylovej kvalite, resp. kvalitách textu. Ide o sociálnu informáciu vyjadrenú lingválnymi a paralingválnymi prostriedkami ako vonkajšími formálnymi prostriedkami štylémy. Analogicky k makrosociológii a mikrosociológii,¹⁸ resp. k makrosociolingvistike a mikrosociolingvistike¹⁹ uvažujeme aj v prípade socioštylistiky o makrosocioštylistike a mikrosocioštylistike.

Makrosocioštylistika skúma:

(a) Štylistické kódovanie a dekodovanie variability charakteru sociálnej aktivity, inštitucionalizovaných sociálnych aktivít a ich kombinácií a inštitucionalizovaného jazykového správania. Opiera sa o štylistické/štylove kvality realizované štylémami, ktorých vonkajšia forma signalizuje rečový prejav ako realizovaný istým makrosociálnym komunikačným registrom. Pojem komunikačný register je jedným z ústredných sociolingvistických pojmov. Predstavuje našu vlastnú adaptáciu sociolingvistického pojmu register. Teoretické východiská a rozpracovanie tohto pojmu, ako aj jeho aplikácia na výskum v rozličných komunikačných sférach sú publikované v mnohých prácach viacerých autoriek a autorov (najkomplexnejšie Slančová – Slančová, 2014; porov. aj Slančová, 2014); na tomto mieste sa sústreďíme len na základné tézy, ktoré slúžia na objasnenie významu tohto pojmu pre socioštylistiku. Východisko jeho chápania tvorí koncept sociálnej inštitúcie. Sociálna inštitúcia je relatívne stály, v danom spoločenstve či v skupine uznávaný súbor predpisov a noriem, obvykle formálnych, vrátane predpisov týkajúcich sa sociálnych rolí (Králková, 2007, s. 19).²⁰ Komunikačný priestor príslušný istej sociálnej inštitúcii vymedzuje ako komunikačnú sféru. V príslušných komunikačných sférach sa ustálil (viac alebo menej) preferovaný spôsob verbálneho a neverbálneho správania sa, ustálilo

¹⁸ „Makrosociologie představuje analýzu širších společenských systémů... Makroanalýza je nezbytná k tomu, abychom pochopili institucionální pozadí všedního života. To, jak se lidé ve všedním životě chovají, závisí do značné míry na širším institucionálním pozadí jejich existence (...) Studium každodenního chování v situaci, kdy se jedinci setkávají tváří v tvář, bývá obvykle označováno jako mikrosociologie (...) Mikrostudie jsou zase potřebné k tomu, abychom mohli širší institucionální souvislosti náležitě osvětlit“ (Giddens, 1999, s.108).

¹⁹ J. Dolník (2009) stotožňuje makrosociolingvistiku a stratifikačnú sociolingvistiku a mikrosociolingvistiku a interakčnú sociolingvistiku.

²⁰ „Institute představují ustavené způsoby jednání, standardizované způsoby řešení problémů členů určité kultury či společnosti... Institute je popis činnosti, který musí znát ten, kdo chce v dané kultuře koexistovat s druhými lidmi“ (Keller, 1991, s. 56 – 57).

sa, normovalo (viac alebo menej) jazykové a parajazykové správanie sa. Makrosociálny komunikačný register tak definujeme ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa preferované v komunikačnej sfére prislúchajúcej sociálnej inštitúcii. Makrosociálny komunikačný register sa môže, no nemusí realizovať prostredníctvom subregistrov.

(b) Štylistické kódovanie a dekodovanie variability jazyka ako stratifikovaného systému, uplatňujúceho sa v sociálnom správaní sa ľudí. Opiera sa o štylistické/štylové kvality realizované štýlami, ktorých vonkajšia forma signalizuje rečový prejav ako realizovaný istou varietou jazyka. V súvislosti so slovenčinou využívame predovšetkým poznatky z výskumu stratifikácie slovenčiny realizovaného spoločne s Miloslavou Sokolovou (napr. Slančová – Sokolová, 2011; porov. aj Slančová, 2014) a sústreďujeme sa na nasledujúce variety: spisovnú, bežnú štandardnú (a jej varianty), subštandardné, interdialektové a dialektové variety.²¹

Mikrosocioštylistika skúma:

Štylistické a štylové kvality realizované štýlami, ktorých vonkajšia forma signalizuje (i) sociálnu identitu tvorca a prijímateľa textu, ich sociálne statusy a sociálne roly; (ii) skupinovú identitu účastníkov komunikácie; (iii) sociálne vzťahy medzi komunikantmi; (iv) horizontálnu aj vertikálnu sociálnu vzdialenosť (proxemiku) medzi komunikantmi; (v) hodnoty sociálneho správania sa. Opiera sa o štylistické/štylové kvality realizované štýlami, ktorých vonkajšia forma signalizuje rečový prejav ako realizovaný istým mikrosociálnym komunikačným registrom. Mikrosociálny komunikačný register definujeme ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa preferované pri realizácii príslušného sociálneho statusu, sociálnej roly, sociálneho vzťahu a sociálnej vzdialenosti.²² Ide tu o mikrosociálne komunikačné registre prislúchajúce jednotlivým sociálnym rolám, uplatnenie sociolektov, neformálne (menej formálne) mikrosociálne komunikačné registre sociálnej

²¹ O prepojení rozličných sociolingvistických koncepcií pri výskume športového dialógu porov. Slančová, 2017b.

²² O sociálnej štylistike uvažujú aj O. Orgoňová a A. Bohunická (2015). Definujú ju ako „oblasť štylistiky, ktorá sa zaoberá previazanosťou štylistických príznakov jazykových prostriedkov so sociálne relevantným hodnotením (...) Zaujíma nás predovšetkým sociálne „zaujatá“ percepcia štylisticky príznakových prostriedkov“ (s. 79). Pracovný termín sociálna štylistika uprednostňujú pred nami používaným termínom socioštylistika, ktorú chápú ako disciplínu sústreďujúcu sa na „podmienky produkcie“; „objektívne sily určujúce štylizačné správanie aktéra“. Naše chápanie socioštylistiky je však odlišné: Podstatou interaktívnej štylistiky je ponímanie štylistickej/štylovej kvality (v nej aj socioštylistickej informácie) ako takej, ktorá vzniká v prieniku tvorivej aktivity autora a interpretačnej aktivity príjemcu textu, teda nesústreďuje sa len na „objektívne sily“. Tie javy, ktoré autorky vo svojej štúdii interpretujú, možno podľa nášho chápania zaradiť k pragmaštylistike (nadobúdanie sociálne relevantnej štylistickej hodnoty výrazových prostriedkov), resp. aj k socioštylistike (uplatňovanie formálnejšieho/menej formálneho mikrosociálneho komunikačného registra na báze sociálnej vzdialenosti – reálnej alebo „hranej“). Z iného uhla pohľadu by predmet sociálnej štylistiky vydelený autorkami mohol byť súčasťou kritickej štylistiky – porov. vyššie.

blízkosti a formálne (viac formálne) mikrosociálne komunikačné registre sociálnej vzdialenosti, ako aj o komunikačné registre sociálnej rovnocennosti/nadradenosti/podradenosti.²³

Proces uplatňovania socioštylistických kvalít vo verbálnej interakcii interpretujeme nasledujúcim spôsobom: Komunikácia v komunikačných sférach príslušných sociálnym inštitúciám sa realizuje prostredníctvom komunikačných udalostí v konkrétnych komunikačných situáciách. Realizuje sa prostredníctvom svojej základnej jednotky, ktorú tvorí text. V ňom sú simultánne prítomné štylistické kvality realizované verbálnymi aj neverbálnymi prostriedkami signalizujúcimi jednotlivé makrosociálne a mikrosociálne komunikačné registre a variety príslušného jazyka. Vyššie sme uviedli, že sociálna inštitúcia znamená konanie očakávané v súvislosti s riešením určitého problému pri uspokojovaní istej potreby a sociálna rola je správanie očakávané vo vzťahu k držiteľovi určitej sociálnej pozície. Kategórie sociálna inštitúcia a sociálna rola spolu súvisia a sú prepojené kategóriou očakávaného správania.²⁴ Inštitucionalizované správanie je rovnako ako kultúrne správanie vždy naučené a prebraté od predchádzajúcich generácií. Inštitucionalizácia správania vedie k jeho ritualizácii, no autonómnosť individuálneho ľudského správania „prekonáva konzervatívnu brzdu inštitúcie“ (porov. Kráľová, 2007, s. 22). Autonómnosť správania sa človeka nachádza výraz v individuálnom personálnom štýle.²⁵ A tak aj naznačené jazykové a parajazykové správanie sa komunikantov nadobúdajúce svoj konkrétny výstup v textotvornej a s ňou súvisiacej štylizacej a štylotvornej činnosti je určované jednak kultúrne podmienenými inštitucionalizovanými normami, jednak charakteristikami vyplývajúcimi z osobností komunikantov.

ZÁVER

Ambíciou príspevku bolo predstaviť doplnený koncept interaktívnej štylistiky a na jej základe vymedziť predmet socioštylistiky, a to na pozadí situácie v súčasnej slovenskej štylistike. Príspevok bol zamýšľaný aj ako istý spôsob reakcie na názory vyslovené Jánom Bosákom na margo štylistickej problematiky začiatkom 90. rokov minulého storočia. Obavy z toho, že by sa štylistika mala stať akousi „supervedou“,

²³ O tom viac v koncepte disproporčnej komunikácie porov. Zajacová, 2009, 2014; Spáčilová (Zajacová), 2018.

²⁴ Dané pojmy úzko súvisia aj s pojmom kultúra, pretože sociálne inštitúcie sú považované v sociológii a sociálnej antropológii za os každej kultúry (Keller, 2005, uvádzané podľa Kráľová, 2007, s. 22).

²⁵ Porov. aj termín F. Míka (1987, s. 23 – 27) koncepcia: „objektívne platí semiotická súvzťažnosť štruktúry textu a jeho komunikačnej koncepcie (...) obsah neexistuje ako taký; existuje len stvárný istou koncepciou v určitom špecifickom smere“... „základnou podobou štýlu je to, čo voláme „autorským“ (osobným) štýlom. Tzv. funkčný štýl je odvodená, abstraktnejšia kategória. Takouto odvodenou, sekundárnou kategóriou, ale z druhej, konkrétnej strany, je aj pojem štýl textu. Subjekt komunikácie je tu teda zakladajúcim faktorom.“

sa nepotvrdili. Na druhej strane, interdisciplinárny charakter štylistiky ako lingvistickej disciplíny sa posilnil, a to nielen v slovenskej štylistike. Štylistika, ktorú chápeme ako vedu o variabilite verbálnej interakcie, v úsilí odpovedať na postulované otázky zo svojho uhla pohľadu akceptuje a spracúva poznatky, ku ktorým dospeli iné lingvistické aj nelingvistické disciplíny²⁶ a zároveň im poskytuje poznatky, ku ktorým dospela vlastnými postupmi a metódami. Ako pripomína Michael Burke (2014, s. 2), „súčasná štylistika ide oveľa ďalej než rétorika, poetika, formalizmus, štrukturalizmus a funkcionalizmus minulosti²⁷ a zahŕňa korpusové, kritické, kognitívne, pedagogické, pragmatické, rodové, multimediálne prístupy a najnovšie aj prístupy neurologických vied. Táto diverzita by mohla na prvý pohľad vyzeráť ako fragmentarizácia danej oblasti. Nič však nie je také vzdialené od pravdy, pretože v mnohých ohľadoch je práve interdisciplinárne štúdium to, na čo je štylistika predurčená“.²⁸ Sústreďenie sa na socioštylistiku malo za cieľ reagovať na tie názory J. Bosáka, ktoré videli oprávnenie skúmať variabilitu/variantnosť výrazových prostriedkov len v sociolingvistiky. Usilovali sme sa poukázať na to, že sociolingvistické poznatky, tak ako poznatky z ďalších lingvistických disciplín, prispievajú k odhaľovaniu štylistických a štýlových kvalít textu len ako jedna zo súčastí komplexného nazerania na text, verbálnu komunikáciu a verbálnu interakciu. V rozvinutí konceptu komunikačného registra ako alternatívy funkčného štýlu (porov. aj Slančová – Slančová, 2010) sme sa zasa usilovali reagovať na Bosákov, ale aj vlastný skeptický názor na to, že tradične vymedzované funkčné štýly neadekvátne reflektujú dynamiku a variabilitu súčasnej jazykovej situácie. Postulovaním novej koncepcie štylémy sme reagovali aj na Bosákovú pochybnosť o štyléme ako jednotke štýlu, predovšetkým na to, že mu v nej chýbala obsahovo-formálna konzistentnosť. Napokon, aj po takmer tridsiatich rokoch musíme dať J. Bosákovi čiastočne za pravdu v tom, keď zdôrazňuje didaktický rozmer štylistiky, poznamenávajúc, že „všetky doterajšie základné diela o štylistike sú napospol učebnicami“ (1991, s. 75). Koniec-koncov, aj koncept interaktívnej štylistiky vznikol a rozvíjal sa aj ako možný základ ďalšieho didaktického spracovania štylistickej problematiky.²⁹

²⁶ V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť publikáciu J. Hoffmannovej *Stylistika a... současná situace stylistiky* (1997).

²⁷ V týchto smeroch má súčasná štylistika svoje korene.

²⁸ „Contemporary stylistics goes far beyond the rhetoric, poetics, formalism, structuralism and functionalism of the past to embrace corpus, critical, cognitive, pedagogical, pragmatic, gender, multi-modal and, most recently, neuroscientific approaches. This diversity might have the initial appearance of fragmenting the field. However, nothing could be further from the truth, because at many levels, interdisciplinarity study is what stylistics is designed to do.“ (prekl. D. S.)

²⁹ Príspevok vznikol ako súčasť prípravy koncepcie projektu agentúry KEGA 010PU-4/2020 *Interaktívna štylistika – analýzy a syntéza* a zároveň v rámci riešenia projektu agentúry VEGA 1/0296/2019 *Stvárnenie aktuálnych spoločenských problémov v súčasnom švajčiarskom po nemecky a po francúzsky písanom kriminálnom románe a v slovenskom kriminálnom románe*.

Bibliografia

BOHUNICKÁ, Alena: Interaktívna štylistika v kontinuite s výrazovou koncepciou štýlu Františka Mika. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 128 – 136.

BOHUNICKÁ, Alena: Dialogická kompetencia ako štylistická kategória. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 1, s. 101 – 110.

BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Ed. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, Ján: Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. 1. diel. Ed. J. Findra. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta 1991, s. 69 – 77.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Eds. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1995, s. 17 – 42.

BURKE, Michael: Introduction. Stylistics: From classical rhetoric to cognitive neuroscience. In: The Routledge Handbook of Stylistics. Ed. M. Burke. New York: Routledge 2014, s. 1 – 7.

CLARK, Billy: Stylistics and relevance theory. In: The Routledge Handbook of Stylistics. Ed. M. Burke. New York: Routledge 2014, s. 155 – 174.

CRYSTAL, David: How Language Works. London: Penguin Books 2007. 500 s.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, Filologická fakulta 1999a. 240 s.

DOLNÍK, Juraj: Základy lingvistiky. Bratislava: Stimul 1999b. 228 s.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009. 376 s.

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s.

FERENČÍK, Milan – BEDNÁROVÁ GIBOVÁ, Klaudia (eds.): Discourse and Ideology: Studies in Critical Stylistics. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016. 140 s.

FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.

FINDRA, Ján: Štylistika súčasnej slovenčiny. Martin: Osveta 2013. 319 s.

FREEMAN, Margaret H.: Cognitive poetics. In: The Routledge Handbook of Stylistics. Ed. M. Burke. New York: Routledge 2014, s. 313 – 328.

GIDDENS, Anthony: Sociologie. Praha: Argo 1999. 595 s.

HIRSCHOVÁ, Milada: Teorie relevance. In: Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovník/TEORIE_RELEVANCE [cit. 14-12-2019].

HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a... současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALKOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016. 510 s.

HORECKÝ, Ján: Systém verbálneho správania. In: *Slovo a slovesnosť*, 1985, roč. 46, č. 2, s. 101 – 108.

HORECKÝ, Ján: Jazykové vedomie. In: *Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2001a, s. 109 – 116.

HORECKÝ, Ján: Hodnotové pole jazykového vedomia. In: *Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2001b, s. 117 – 123.

HORVÁTH, Miloš: *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 206 s.

JANOUSEK, Jaromír: *Sociální psychologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1988. 185 s.

KELLER, Jan: *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství 1991. 186 s.

KLIMOVIČ, Martin: *Tvorivé písanie v primárnej škole*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2009. 152 s.

KLINGOVÁ, Jana: Emócie a emocionálnosť v mediálnej interakcii (so zameraním na jazyk mediálneho športu). In: *Jazykovedný časopis*, 2018a, roč. 69, č. 2, s. 141 – 174.

KLINGOVÁ, Jana: *Emocionalita v jazyku súčasných slovenských médií*. Dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2018b. 266 s.

KLINGOVÁ, Jana: Pomenovanie žena v editoriáli mesačníka Evita (so zameraním na výrazovú kategóriu emocionálnosť). In: *Jazyk a kultúra*, 2019, roč. 9, č. 39 – 40, s. 57 – 73. Dostupný na: [file:///D:/Users/Admin/Downloads/Jana_Klingova_studia\(2\).pdf](file:///D:/Users/Admin/Downloads/Jana_Klingova_studia(2).pdf) [cit. 23-12-2019].

KOŘENSKÝ, Jan – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: *Analýza komunikačného procesu a textu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2013. 44 s.

KRÁĽOVÁ, Ľuba: *Sociálne inštitúcie. Politika. Náboženstvo. Rodina*. Prešov: KM – Systém, s. r. o. 2007. 255 s.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: Jazyk ako nástroj stimulovania kognitívnych procesov dieťaťa mladšieho školského veku. In: *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 501 – 512.

MACUROVÁ, Alena: Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. In: *Slovo a slovesnosť*, 1993, roč. 54, 1993, č. 4, s. 279 – 286.

MLACEK, Jozef: Nová slovenská stylistika. In: *Kultúra slova*, 2004, roč. 38, č. 5, s. 300 – 307.

MLACEK, Jozef: *Štylistika slovenčiny – trendy jej vývinu v súčasnosti*. In: *Sedemkrát o štýle a stylistike*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 200, s. 8 – 26.

MIKO, František: *Cesta k výrazovej koncepcii štýlu*. In: *Slavica Pragensia*. XXVI. Problémy stylistiky. Praha: Univerzita Karlova 1987, s. 23 – 27.

MIKO, František – POPOVIČ, Anton: *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran 1978. 390 s.

NEBESKÁ, Iva: *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H 1992. 127 s.

- NEBESKÁ, Iva: Jazyk. Norma. Spisovnost. Praha: Univerzita Karlova 1996. 159 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Interaktívna štylistika v optike dialogickosti. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Eds. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 117 – 127.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Komunikačno-pragmatické východiská slovenskej interakčnej štylistiky. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 1, s. 91 – 100.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Aspects of contemporary trends in linguostylistics and in Slovak linguostylistics. In: SKASE Journal of Theoretical Linguistics, 2019, roč. 16, č. 3, s. 80 – 89.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Kognitívna štylistika: interpretácia metafor zániku Česko-Slovenska. In: Studia Academica Slovaca 42. Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 181 – 195.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Osobitosti rečníckej kultúry na Slovensku. Sondy do prezidentskej kampane. In: Stylistyka, 2015, roč. 24, s. 75 – 86.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Interakčná štylistika. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018. 207 s.
- PAVLOVIČ, Jozef: Prednášky zo štylistiky slovenčiny. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta 2011. 188 s.
- PETRÁČKOVÁ, Věra – KRAUS, Jiří (eds.): Slovník cudzích slov. 2. doplnené a prepracované vydanie. Preklad Ľ. Balážová – J. Bosák – J. Genzor – I. Ripka – J. Skladaná. Bratislava: SPN – Mladé letá 2005. 991 s.
- PLESNÍK, Lubomír et al.: Tezaurus estetických výrazových kvalít. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2008 (1. vyd.), 2011 (2. vyd.). 472 s.
- RUŠČÁK, František: Kognitívne aspekty štylistiky. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 3 – 4, s. 179 – 183.
- SEMINO, Elena – CULPERER, Jonathan (eds.): Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis. Amsterdam: John Benjamins, 2002. 333 s.
- SLANČOVÁ, Dana: Praktická štylistika (Štylistická príručka). Prešov: Slovacontact 1994 (1. vyd.), 1996 (2. vyd.). 178 s.
- SLANČOVÁ, Daniela: Východiská interaktívnej štylistiky. Od eklektizmu k integrácii. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 4, s. 207 – 220.
- SLANČOVÁ, Daniela: Štyléma – mistríkovské (a iné) inšpirácie. In: Slovenská reč, 2010, roč. 76, č. 5 – 6, s. 300 – 310.
- SLANČOVÁ, Daniela: Štylistické, sociolingvistické a psycholingvistické výskumy. In: Šesťdesiat rokov akademickej jazykovednej slovakistiky v Prešove. Eds. D. Slančová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove 2014, s. 117 – 157.
- SLANČOVÁ, Daniela: Normy v jazykovej komunikácii. In: Aktuálne otázky slovenského jazyka. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2017a, s. 39 – 49.
- SLANČOVÁ, Daniela: Športová komunikácia v prieniku sociolingvistických perspektív. In: Jazyk a kultúra, 2017b, roč. 8, č. 31 – 32, s. 153 – 160. Dostupné na: www.ff.unipo.sk/jak/31-32_2017/Daniela_Slancova_studia.pdf [cit. 14-12-2019].
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). In: Stil, 2012, roč. 11, s. 177 –

187. Dostupný na: <https://www.rastko.rs/filologija/stil/2012/13Slancova.pdf> [cit. 14-12-2019].

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu 2014. 282 s.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 341 – 357.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011. 1088 s.

SPÁČILOVÁ, Stanislava: Reč matky a reč otca orientovaná na dieťa (komparatívna štúdia). In: Desať štúdií o detskej reči. Ed. D. Slančová. Bratislava, Prešov: Veda, vydavateľstvo SAV, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018, s. 342 – 396.

VERDONK, Peter: Style. In: Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume 12. 2nd. edition. Ed. K. Brown. Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo: Elsevier 2005, s. 196 – 210.

WILSON, Deidre – SPERBER, Dan: Relevance Theory. In: The Handbook of Pragmatics. Eds. L. R. Horn – G. Ward. Blackwell Publishing 2005, s. 607 – 632. Dostupný na: [file:///D:/Users/Admin/Downloads/wilson_sperber\(1\)\(2\).pdf](file:///D:/Users/Admin/Downloads/wilson_sperber(1)(2).pdf) [cit. 14-12-2019].

ZAJACOVÁ, Stanislava: Registrové markery autority ako znaky disproporčnej komunikácie. In: Ty, já a oni v jazyce a literatuře. Eds. P. Mitter – K. Tošková. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2009, s. 173 – 177.

ZAJACOVÁ, Stanislava: K niektorým znakom disproporčnej komunikácie v trénerskom komunikačnom registri. In: Registre jazyka a jazykovedy I. Na počesť Daniely Slančovej. Eds. J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014, s. 146 – 151.